

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ Й ІСТОРІЯ РОДИНИ В РОМАНІ О. ЗАБУЖКО “МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ” (ВИВЧЕННЯ ТВОРУ У ВНЗ)

Лілік О. О., к. пед. н., доцент

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка

Автор статті робить спробу проаналізувати жанрово-стильові, проблемно-тематичні особливості роману О. Забужко “Музей покинутих секретів”, дослідити своєрідність образної системи. На основі результатів дослідження пропонує план семінарського заняття для студентів-філологів.

Ключові слова: роман, лекція, історія, семінар.

Лілік О. А. ИСТОРИЯ УКРАИНЫ И ИСТОРИЯ СЕМЬИ В РОМАНЕ О. ЗАБУЖКО “МУЗЕЙ ЗАБРОШЕННЫХ СЕКРЕТОВ” / Черниговский национальный педагогический университет имени Т. Г. Шевченко, Украина.

Автор статьи делает попытку проанализировать жанрово-стилевые, проблемно-тематические особенности романа О. Забужко “Музей заброшенных секретов”, исследовать своеобразие образной системы. На основе результатов исследования предлагает план семинарского занятия для студентов-филологов.

Ключевые слова: роман, лекция, история, семинар.

Lilik O. A. HISTORY OF UKRAINE AND HISTORY OF THE FAMILY IN THE NOVEL “THE MUSEUM OF ABANDONED SECRETS” BY O. ZABUZHKO / Chernihiv National Pedagogical University named after Taras Shevchenko, Ukraine.

The author tries to explore the genre, style and problem-themed features of the novel “The Museum of abandoned secrets” by O. Zabuzhko, to explore the uniqueness of image system. Based on the results of the study the author offers a plan of the seminars for students of philology.

Key words: novel, lection, history, seminars.

О. Забужко належить до тієї когорти письменників, які значною мірою визначають обличчя сучасної української літератури. Її роман “Польові дослідження з українського сексу” став першим вітчизняним бестселером, яскравим зразком українського постмодерного твору. З часу появи цього твору змінилися соціально-політичні обставини, культура, спосіб мислення української людини. По-іншому обсервує дійсність і письменниця, це засвідчив її роман “Музей покинутих секретів”, презентація якого відбулась 23 грудня 2009 р. Задум цього твору з’явився в 1999 р., а сама робота над текстом тривала близько семи років. На сьогодні твір залишається фактично недослідженим, результатом уваги до нього є рецензії, відзиви, Інтернет-форуми. Отже, метою нашої статті є аналіз жанрово-стильових і проблемно-тематичних особливостей роману О. Забужко “Музей покинутих секретів”.

Серед громадськості побувала думка, що О. Забужко пише “роман про УПА”, сама ж письменниця вважає, що це твір про любов; тематика УПА займає лише третю частину роману, але якраз до цієї частини твору треба було докласти найбільше сил. У одному з інтерв’ю авторка розповіла про роботу над твором: “П’ять років живеш із цими героями, вростаєш у їхні біографії, в сплетива долі, які стають для тебе абсолютно реальними, часом робота йде швидше, часом гальмується, часом пручається і відчуваєш так, наче збилася з дороги і ніхто тобі її не підкаже... Але отой головний драйв – побачити, як воно все відбувалося, – тебе весь час держить, не відпускає. Звичайно, “по дорозі” багато що міняється, річ починає “сама себе писати”, бувають щасливі моменти, коли тільки ахаш: “Ах, он воно що!” – відкриваються такі повороти сюжету, про які й не здогадувалася, а вони якраз усе й ставлять на місце... Я завжди кажу, для мене проза – це ніби йти по темному лабіринту зі смолоскипом у руці. Ти освітлюєш якусь частину дороги перед собою, але що ховається за рогом – невідомо...” [3, с. 46].

Аналіз тексту твору, відзиви в періодичних виданнях, думки літературознавців дозволяють стверджувати, що “Музей покинутих секретів” – це твір про нашу минувшину і сучасність. М. Зубрицька назвала роман “панорамною з’єднаною історією України, літературною версією історії України ХХ століття, родинною сагою, що через долі трьох поколінь оживлює нашу пам’ять і єднає незримою ниткою розкинуті по світу, розкинуті в часі і просторі українські родини, тим самим творячи панораму історичного минулого” [3, с. 46].

К. Котинська зазначає, що “... цей роман – про пам’ять. Про українську історичну пам’ять, внаслідок історичних колізій пошматовану, спотворену, викривлену. Про пам’ять, яку, незважаючи на всі індивідуальні, часто справді героїчні зусилля, ніколи й нікому вже не вдасться повністю реставрувати” [1].

Л. Плющ звертає увагу на те, що роман змальовує три доби, три генерації: доба УПА і Сталіна, доба так званих шістдесятників, і сучасна доба – незалежності, патріотичного й антипатріотичного мародерства,

дикого мафіозного капіталу. “Забужко настільки психологічно, майже фізіологічно точно, до найдрібніших деталей, зображує нутро кожної доби, що відчуваєш себе частиною, сучасником, учасником. Відчуваєш, що це відбувається саме так, як показано в романі. Три покоління, три цілком різні епохи, з цілком відмінними умовами. І ті самі трагічні проблеми. Неможливо навіть сказати, в якій легше зберегти себе як людину, знайти себе, зцілитися, й не розсіятися на половинки, четвертинки, й інші подоби...” [5].

Письменниця визначає жанр свого твору як епічну сагу, яка охоплює три покоління, шістдесят років української історії. Загалом же варто зазначити, що у творі майстерно поєднуються історичний детектив, соціально-психологічний роман і містичний трилер.

Сучасні українські прозаїки, серед яких М. Матиос, Р. Іванчук, Т. Зарівна, прагнуть відкрити суспільству правду про замовчувані сторінки вітчизняної історії. Такими “білими плямами” нашої минувшини є, зокрема, боротьба Української повстанської армії, діяльність шістдесятників. О. Забужко стверджує, що значна частина інформації про ці періоди все ще залишається поза увагою як професійних дослідників, так і широкого загалу.

“Я вже справді зробилася експертом з теми УПА – матеріалу назбирала стільки, що на кілька дисертацій вистачило б! Коли я починала, я просто не уявляла, у що вляпалась. Думала, трошки почитаю історичних джерел, трохи в архівах посиджу – і буду мати загальну картину, по якій можна буде “вишивати” історію кохання героєвої бабусі. Але ж я поняла не мала, що не існує жодних системних праць із цієї теми! Навіть 30-томний “Літопис УПА” – насправді ніякий не “літопис”, а хаотична збірка підручних матеріалів. А значить, ...письменникові треба самому виконувати чорнову роботу історика – орати цілину. Крім сидіння в архівах і консультацій із фахівцями, довелося відбути купу поїздок “на місця”, від карпатської полонини Березовачки до Мюнхена – для зустрічей із живими учасниками тих подій. Я маю в комп’ютері кількадесят годин записаних інтерв’ю – безпосередньо в текст із того потрапив невеликий відсоток, те, чого сама не вигадася (доводилось розпитувати й про те, про що люди “старої школи” в спогадах не пишуть: а як у криївці пахло, а куди ви ходили в туалет, а як виводили воші тощо?). І от саме ці люди, уклін їм доземний, своїми розповідями допомогли мені відтворити в уяві загальний психологічний пейзаж тих років” [3, с. 46].

Письменниця наголошувала, що збирання фактажу було ускладнене шістдесятирічним табу на говоріння: ветерани до сьогодні нікому не довіряють і зберігають режим суворої конспірації. Отже, сюжет “Музею покинутих секретів” ґрунтується на документах, архівних пошуках, мемуарах, а найперше – на усних історіях, зібраних письменницею спогадах учасників подій. Вона зазначає, що єдина історія, якій можна цілком на сьогодні довіряти, – це історія родинного переказу. Сторінки нашої минувшини залишаються недослідженими доти, доки не буде сповна відкрито російські архіви й оприлюднено всю правду.

Читача інтригує насамперед заголовок твору – “Музей покинутих секретів”, тим більше, що композиція (вісім музейних залів) і оформлення твору теж виконано у відповідному стилі: “...мені би хотілось, щоб роман відразу, тільки-но взятий до рук, справді асоціювався з музеєм і навіть розділи в уяві читача сприймалися як музейні зали”, – писала авторка [3, с. 47].

“Секрет” є ключовою метафорою роману. Це знайома всім жінкам Східної Європи дівчача гра, коли в землі викопували ямку, викладали там колаж із квіткових голівок, намистинок, скелець. Цю аплікацію накривали склом, засипали землею і зберігали це місце в таємниці. Розкриття цього секрету комусь було виявом найвищої довіри. Художниця Владислава Матусевич, приятелька головної героїні, має теорію з приводу цієї дитячої гри: вона походить із тих часів, коли бабусі з приходом більшовиків мусили закопувати в землю родинні образи, церковні ікони, щоб врятувати від вилучення і знищення. Внучки і правнучки просто копіювали всі дії своїх мам і бабусь, до нас дійшов лише сам жест закопування чогось блискучого і зашкленого, без попереднього смислу.

Ця теорія значною мірою є ключем до філософської концепції твору: уся наша історія – це музей таких захованих “секретів”: покинутих своїми хранителями: “Наші маленькі життя, накрите скельцями, – як експонати у мамі в музеї. Такий величезний музей покинутих “секретів”. А люди по ньому ходять – і навіть не здогадуються, що він там, у них під ногами...” [2, с. 536].

О. Забужко висловлює ідею, що наше минуле, уже давно закопане, поховане, покинуте, забуте, не перестає діяти, впливати на наше сьогодення і майбутнє. Минулому байдуже, чи ми знаємо про нього, чи ні. Воно продовжує діяти так, як воно діє. Секрети – це водночас і таємниці кожної родини у романі: Гошинських, Довганів-Ватаманюків, Матусевичів, Бухалових. На початку роману, щоб читачеві полегшити орієнтацію у системі персонажів, розміщено родовід обох головних героїв – це така собі стисла історія їхніх родин за усе ХХ ст., яка подає типову картину історії України цього часу.

“Музей покинутих секретів” – це історія журналістського пошуку талановитої і амбітної журналістки Дарини Гошинської (на цей образ значною мірою проектується особистість самої О. Забужко), якій потрапляє на очі фотографія упівської боївки, де серед п’яток вояків УПА “другою справа,

простоволосою, з закрученим по моді воєнних літ голлівудським валиком, навислим на чоло, стояла й ледь усміхалася просто до мене молода ясноока жінка – зграбно, ба навіть відзігорно перетята в короткому стані армійським паском, з тією спокійною, самовладною впевненістю в поставі, котра чомусь наводила на гадку зовсім не військову – радше про виїзд на лови в родовому мастку” [2, с. 54].

Цей момент змінив життєві плани Дарини, і в кінцевому підсумку багато в чому визначив її долю. Протягом усього роману журналістка займається розслідуванням двох жіночих смертей: одна із них – жінка, яка загинула в 1947 р. під час більшовистської операції зі знищення повстанської криївки (Гельця, Олена Довган). Друга – це товаришка-художниця Дарини, авторка циклу полотен “Секрети” (Владислава Матусевич), котра пішла з життя через автомобільну катастрофу. Під час своїх пошуків головна героїня закохується у двоюрідного онука Гельці. Він – фізик за освітою, належить до покоління, яке в розрусі 90-х мусило змінити професію: у цьому випадку – зайняти торгівлею антикваріатом.

У якийсь момент головним героям починають снитися чужі сни, потім виявляється, що то уривки пам’яті мертвих членів їхньої родини, про яких вони навіть не знають – так до сучасності достукується минуле й секрети випливають на поверхню.

Сама письменниця вважає, що “Музей покинутих секретів” – це роман про любов і смерть; про минуле, яке не минає, а продовжує жити, впливати на наше життя, причому без нашого усвідомлення і навіть знання про це минуле. Яким чином мертві дають нам знати про себе. Як вони приходять у наші сни, переставляють нас як фігурки на шахівниці. Яким чином любовна історія героя й героїні є продовженням любовної історії, яка урвалася шістьдесят років тому у повстанському бункері... Знищені проекти, життя, задуми, любові, ненароджені діти... Усе це не витирається, не зникає, а продовжує існувати в невидимому полі і раціонально незрозумілими способами формувати наше життя” [3, с. 46].

У версії Андріяна, технаря-фізика, “все, що відбувається з нами, вже відбувалося з кимось раніше. Тоді це величина, яку в принципі можна заміряти, – теоретично, можна всі спогади, що є на світі, закатати в який-небудь десяток хард-драйвів, уявляєш! І це було б єдине притомне пояснення всім дежавю, ні? Коли нам у пам’ять просто залітає шматок чужого спогаду, як ото мушка в око, які-небудь пару сот кілобайт” [2, с. 158]. У цьому контексті зрозумілим стає епіграф твору – запис у Львівській тюрмі, датований 1950 р. “Хоч знати, що з нами? Чекай на нас” [2, с. 5].

Стержнева ідея творів сучасних українських письменників: проблема спокути гріхів своїх предків, свого народу, адже всі покоління пов’язані між собою в єдину єдність і цілісність, зі спільною долею, спільним минулим і майбутнім. Тому заради майбутнього народу і держави треба замолюти, виправити гріхи своїх предків. А гріхів, зрад, убивств було достатньо. На нашу думку, ця ідея є однією з основних у новому романі О. Забужко про відповідальність дітей за дії їх батьків та дідів. Про минуле, що повертається, впливає на сьогодення, на наше життя, – хоч ми, може, й хотіли б унезалежнити його від обставин, непідвладних власній волі й бажанню. Наше життя, усі події, що відбуваються з нами, визначаються не лише нашими рішеннями і волею, а й вибором, зробленим колись батьками чи іншими предками, визначаються пам’яттю, історією, духовним спадком.

Дія твору відбувається на початку 2000-х, оповідь закінчується навесні 2004-го р. Верхівкою айсбергу є роман головних героїв, і в цей сюжет вплітаються історії різної хронологічної довжини, що ніби впливають на поверхню: Друга світова війна, повстанське підпілля, повоєнний простір, 60-ті рр., перебудова, конфліктні 90-ті – усе це вилетено у складний часопростір роману.

На сторінках роману – життя трьох поколінь. Члени цієї родини далеко не завжди знають одне про одного – кожен із них бачить тільки свою частину правди. Суцільну, панорамну картину подій читач відкриває для себе на останніх сторінках твору – в останньому, “восьмому залі” музею.

У творі порушений широкий спектр проблем: морального та життєвого вибору, здатності зберегти внутрішню цілісність та вірність своїм мріям, патріотизму й елементарної порядності, виживання і самопожертви, навіть карми та кохання, чесності перед самим собою – і все це нанизано на ґрунт масмедіа, сучасного мистецтва, конфлікту матеріального (гроші та влада) й ідеального (переконання та ідеологія).

Така поліпроблематичність твору базується на контрасті протиставлень: українська історія, носії національних ідей та борці-патріоти протистоять режиму окупантів і насаджувannya радянської ідеології; політичний бруд сьогодення контрастує з моральними принципами головних героїв – Дарини та Андріяна, родини Гоцинських; матеріальний світ витісняє духовний, презентований у романі сюжетною лінією Влади Матусевич та образами героїв УПА; покоління батьків і дітей у вічному діалозі-запереченні; філософія життя, любові, вірності як альтернативи неминучості смерті, ворожого ненависті, зради й підступності.

Але основна проблема – це проблема пошуку себе: як у життєвих катаклізмах, в умовах терору, світових і громадянських воєн, еміграцій і депортацій не зрадити себе, зберегти свою внутрішню сутність, зробити правильний життєвий вибір.

Так, Дарина Гощинська, провівши два розслідування, доходить висновку, що Гельця і Влада припустилися однакових помилок, вони обоє помилилися у своєму виборі, віддавши перевагу чоловікам, які здавалися сильними і надійними (Стодоля для Гельці, Вадим для Влади), а в результаті виявилися чужими, ворогами. Ця трагічна помилка спричинила цілий ланцюг страшних, катастрофічних подій, і в результаті призвела до смертей героїнь. Важко виокремити любовні історії з круговерті найширших контекстів: війна, балансування на межі смертельної небезпеки, загроза для існування окремої людини й цілого народу.

Кожен розділ роману написаний “від першої особи”, “зсередини” того чи іншого героя, у творі – трое оповідачів, зокрема, Дарина Гощинська, її коханий Адріян та вояк УПА Адріян Ординський, який з’являється їм у снах. Сюжет заплутаний, у ньому кілька ліній, які переплітаються, підсвічують одна одну.

У романі О. Забужко використовує художній прийом синтезу зображення реальних подій і снів головного героя, що дає можливість тісно переплітати різні часопросторові фрагменти, об’єднувати і взаємопов’язувати епізоди асоціативними ланцюжками.

Важливе місце займає опис переживань, почуттів та внутрішньої боротьби героїв. Самопошуки, самокритика, самоспоглядання, посиленій психологізм залишається невід’ємними рисами стилю прозаїка. Як і у попередніх творах О. Забужко, образ головної героїні з її монологами-роздумами, “потоком свідомості” та внутрішнім виповіданням своєї правди, спонукає читача до біографічного методу інтерпретації тексту. Письменниця детально зображує внутрішній світ, почуття, терзання і переживання, характер і мотиви поведінки своєї героїні.

Оскільки роман великий за обсягом, порушеною проблематикою, має досить розгалужену систему образів, відводимо на його вивчення чотири години. Під час лекції знайомимо студентів з історією написання твору, жанровими й композиційними особливостями, на практичне заняття виносимо образну систему й символіку роману, його проблематику.

Пропонуємо орієнтовний план практичного заняття для студентів-філологів.

I. Образна система роману О. Забужко “Музей покинутих секретів”:

1. Покоління “дідів”: 40-ві рр. XX ст.: образи Рахелі (Леї Гольдман), Адріяна Ортинського (Звіра), Олени Довган (Гельці, Дзвіні), Стодолі.
2. Покоління батьків: 60-ті рр. XX ст.: Олена й Анатолій Гощинські, Амброзій Ватаманюк, Павло Іванович Бухалов, Нінель Устимівна.
3. Покоління дітей: 2000-ні рр.: Адріян Ватаманюк, Дарина Гощинська, Ніка Бухалова, Владислава Матусевич, Вадим.

Завдання: доповніть запропоновані письменницею родоводи Адріяна Ватаманюка і Дарини Гощинської родоводом Бухалових, вкажіть схематично “точки дотику” між трьома родинами.

II. Проблематика твору:

- проблема історичної пам’яті.

Дослідіть образи-символи “секретиків”. Сформулюйте авторську концепцію української історії за романом.

Проаналізуйте епіграф до роману “Хочеш знати, що з нами? Чекай на нас”. Сформулюйте концепцію Адріяна Ватаманюка про людський досвід, переживання, таємниці, які нікуди не зникають, а зберігаються в енергетичному просторі.

- проблема гріха й спокути (проаналізуйте на прикладах Нінелі Устимівни й Влади, Бухалова, який виховує сина Рахелі й Адріяна і спокутує гріх за вбивство вагітної Гельці).

Прокоментуйте думку: “... є – смерть за чужі гріхи. Теж, між іншим, спосіб прибирати, щоб чисто було... Хтось це мусить робити, коли гріхів назбирується багато. Такий-от спосіб очищення системи, за законом великих чисел: багато-багато маленьких Голгот...” [2, с. 701]

- збереження внутрішньої сутності в умовах суспільних катаклізмів (на прикладі Дарини Гощинської, її батька).

Прокоментуйте думки: “... ніяк не можна сповна й без останку розповісти себе іншому – навіть найближчому...” [2, с. 163].

“Не так уже й багато мені стрічалося людей, котрі мають мужність жити своє власне життя. Своє – а не те, яке попід руку трапилося” [2, с. 378].

Доведіть, що образ Дарини Гощинської є проекцією особистості автора.

- проблема життя і смерті.

Прокоментуйте думки: "... з нас zostалися самі добровольці смерті, коханці смерті – чистий, як дзвін, шляхетний метал. І коли совети по приході взяли були вішати нас на майданах привселюдно, то кожна така страта додавала нам сили, – наші хлопці ступали на ешафот із гордо піднесеними головами, гукаючи до натовпу в останню свою хвилину: "Слава Україні!", – і людське море рокотало, набухаючи гнівом вимушеної німоти, а вночі десятки нових добровольців утікали до лісу, щоб здобути й собі таку смерть – смерть вільних людей" [2, с. 489].

"Ніхто, крім небіжчика, не може бачити в повному обсязі його смерті. Бачити, як вона розвивалася, як, день по дню, визрівала, мов овоч. Живим зі сторони видно вже допіру результат – те, як перестиглий плід зривається з гілки під власною вагою. І тільки сам небіжчик знає, як до того дійшло" [2, с. 440].

Використовуючи текст твору порівняйте зміни, які відбулися у ставленні до смерті упродовж ХХ ст. [2, с. 341-342].

- проблема морального й життєвого вибору.

Як Ви розумієте життєве кредо Анатолія Гощинського "гамлетівська нездатність до рішучих дій при виді торжествуючого зла"?

- проблема вірності й зради.

Поясніть цитати з твору:

"... віра, мова й прапори мінялися в українських родинах ледь не що покоління, навіть не як костюми, а як одноразові шприци, вколівся – і в відро, і так всю дорогу..." [2, с. 29].

"А по суті ж, нема різниці – чи продавати людину, чи країну" [1, с. 637]. Як Ви сприймаєте зраду Стодолі. Що підштовхнуло його до зради?

"... у смерті одного з подружжя завжди винуватий другий? ... Той, хто вижив, того другого, так виходить, ну ніби як не втримав – відпустив... Віддав смерті, розумієш?" [2, с. 463].

"В них (Гельці й Влади – О. Л.) була однакова смерть! ... ну не буквально, звісно, але з тої самої причини ... вона, цебто Геля (чи ти сказала: Влада?), прийняла чужого за свого, а в любові не можна так помилятися, в любові це смертельно" [2, с. 638].

- проблема батьків і дітей. Проаналізуйте стосунки головної героїні з батьками, історію родини Бухалових.
- конфлікт матеріального (гроші та влада) й ідеального (переконання та ідеологія). Дослідіть на прикладі образів Влади Матусевич, Дарини Гощинської, Вадима.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гришук Х. Вчасно згадана історична пам'ять як аспект мобілізації української політичної нації [Електронний ресурс] / Х. Гришук. – Режим доступу : <http://www.osvita.lviv.ua/textes/istpamjat.html>.
2. Забужко О. Музей покинутих секретів / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
3. Забужко О. "Вся наша історія – це музей похованих секретів" / О. Забужко // Український журнал. – 2008. – № 8. – С. 46-49.
4. Карасьова О. В. Художні версії проблеми самотності у сучасній жіночій прозі : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / О. В. Карасьова. – К., 2004. – 204 с.
5. Плющ Л. Чари з країни ОЗ [Електронний ресурс] / Л. Плющ. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/01/25/chary-z-krajiny-oz.html>